

11 Ιανουαρίου, 1990

[Α. Ν. ΛΟΥΖΟΥ, Π., ΜΑΛΑΧΤΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, ΣΑΒΒΙΔΗΣ, ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ, ΠΙΚΗΣ, ΚΟΥΡΡΗΣ, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΟΓΙΑΤΖΗΣ, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΗΣ, ΝΙΚΗΤΑΣ, ΑΡΤΕΜΙΔΗΣ, Δ/στές]

"ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΣ ΑΓΙΩΤΑΤΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ" ΠΟΥ ΕΚΠΡΟΣΩΠΕΙΤΑΙ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΙΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΥ ΤΗΣ ΧΑΡΤΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟ ΜΕ ΟΛΑ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ, ΔΗΛΑΔΗ ΤΟΥΣ:

- (Α) ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΝΕΑΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΚΥΠΡΟΥ κ.κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ
- (Β) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΠΑΦΟΥ κ.κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ
- (Γ) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΚΙΤΙΟΥ κ.κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ
- (Δ) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΚΥΡΗΝΕΙΑΣ κ.κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ
- (Ε) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΛΕΜΕΣΟΥ κ.κ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΝ
- (ΣΤ) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΜΟΡΦΟΥ κ.κ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΝ
- (Ζ) ΧΩΡΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ κ.κ. ΒΑΡΝΑΒΑ,

Αιτητές,

v.

ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ (ΑΡ. 1),

Καθ' ων η αίτηση.

(Υπόθεση Αρ. 515/89).

Ανώτατο Δικαστήριο — Σύνθεση Δικαστηρίου — Αίτηση για εξαίρεση Δικαστού από τη σύνθεση του Δικαστηρίου σε υπόθεση προσβολής συνταγματικότητας του τροποποιητικού του Συντάγματος Νόμου του 1989 (Ν. 95/89), επειδή συμμετείχε στη "νομοπαρασκευαστική επιτροπή" για την τροποποίηση του Συντάγματος — Δεν τέθηκε θέμα υποκειμενικής αμεροληψίας αλλά θέμα εμφάνισης αμεροληψίας — Η κατάληξη σε δικαστικές αποφάσεις δε δημιουργεί κώλυμα για συμμετοχή δικαστή σε μεταγενέστερες διαδικασίες — Κώλυμα δε δημιουργείται και λόγω της έκφρασης νομικών θέσεων έξω από το Δικαστήριο — Υπό τις περιστάσεις όμως της υπόθεσης κρίνεται πως εύλογα θα μπορούσε ο μέσος συνετός πολίτης να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δημιουργείται κώλυμα συμμετοχής του Δικαστή στη σύνθεση του Δικαστηρίου — Η συμμετοχή του αποκλείεται με απόφαση πλειοψηφίας.

5

10

5 Με την παρούσα αίτησή τους, οι δικηγόροι των αιτητών ζήτησαν εξαίρεση από τη σύνθεση του Δικαστηρίου, μέλους του Δικαστηρίου, Δικαστή κ. Α. Σαββίδη, επειδή αυτός είχε διατελέσει Πρόεδρος της “Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για τον Εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου”.

10 Το Ανώτατο Δικαστήριο, εκδίδοντας διάταγμα για αποκλεισμό του Δικαστή Σαββίδη από τη σύνθεση του Δικαστηρίου, με απόφαση που εξεδόθη κατά πλειοψηφία από τον Πρόεδρο κ. Α. Ν. Λοϊζου, συμφωνούντων των Δικαστών κ.κ. Δημητριάδη, Πική, Παπαδόπουλου, Χρυσοστομή, Νικίτα και Αρτεμίδα, αποφάσισε τα εξής:

15 1. Δεν έχει αμφισβητηθεί η αμεροληψία του Δικαστή κ. Σαββίδη, υποκειμενικά κρινόμενη. Η διαπίστωση αυτή όμως δε λύει το πρόβλημα που έχει ανακύψει, για το λόγο ότι η αμεροληψία στη σύνθεση του Δικαστηρίου έχει δύο στοιχεία:

20 (α) Την υποκειμενική αμεροληψία για την οποία δεν εγείρεται θέμα, και,

(β) την εμφάνιση αμεροληψίας, θέμα το οποίο κρίνεται με βάση αντικειμενικά κριτήρια και με μέτρο τις αντιλήψεις του μέσου συνετού ανθρώπου.

25 2. Η κατάληψη σε δικαστικές αποφάσεις, καθώς και η διατύπωση των δικαστικών θέσεων και απόψεων σ’ αυτές, δε δημιουργεί, όπως ορθά υποστηρίχθηκε, κώλυμα για τη συμμετοχή Δικαστή σε μεταγενέστερη διαδικασία, στην οποία εγείρονται άμεσα ή έμμεσα παρόμοια θέματα προς εξέταση.

30 Δικαστικές αποφάσεις (τόσο το δεσμευτικό μέρος όσο και οι παρατηρήσεις) μπορεί να αναθεωρηθούν όπως συχνά συμβαίνει σε μεταγενέστερες αποφάσεις του Δικαστηρίου. Άλλωστε η Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου δε δεσμεύεται αυστηρά από προηγούμενες αποφάσεις της.

35 Πέραν όμως αυτού δε δημιουργείται κώλυμα για τη συμμετοχή Δικαστή, λόγω έκφρασης νομικών θέσεων και απόψεων έξω από το Δικαστήριο, οι οποίες αποτελούν προσφορά στην ανάπτυξη του δικαίου.

40 3. Οι θέσεις και απόψεις που διατυπώνονται στην Έκθεση της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής δεν περιορίζονται στη διατύπωση νομικών θέσεων. Η Επιτροπή, αφού άκουσε τις απόψεις

κοινωνικών παραγόντων και “σωρεία εισηγήσεων που υποβλήθηκαν από πολιτικές και άλλες οργανώσεις”, υιοθέτησε, μεταξύ άλλων, την πιο κάτω θέση αναφορικά με την τροποποίηση του Άρθρου 111 του Συντάγματος, “Η τροποποίηση του Άρθρου 111 κρίνεται απαραίτητη. Η αποστέρηση από την Πολιτεία δικαιοδοσίας να νομοθετεί και να ρυθμίζει όλα τα θέματα που αφορούν τις γαμικές θέσεις και το διαζύγιο είναι απαράδεκτη”.

5

Από τις πιο πάνω θέσεις προκύπτει, ότι ο Πρόεδρος και τα Μέλη της Επιτροπής έκριναν,

10

(α) ότι η τροποποίηση του Άρθρου 111 είναι απαραίτητη ως θέμα κοινωνικής και πολιτειακής διάρθρωσης, και

(β) η τήρηση των υφιστάμενων συνταγματικών διατάξεων στο θέμα είναι, κατά το χαρακτηρισμό τους, απαράδεκτη.

15

Το κρίσιμο ερώτημα είναι κατά πόσο ο μέσος συνετός πολίτης, ο οποίος ενημερώνεται για τις θέσεις αυτές και επιπρόσθετα γνωρίζει ότι ο Δικαστής κ. Σαββίδης, δε μετείχε στη σύνθεση του Δικαστηρίου στην εκδίκαση της Αίτησης Αρ. 3/89, όπως αναφέρεται στο πρακτικό του Ανωτάτου Δικαστηρίου της 6ης Ιουλίου 1989, θα μπορούσε εύλογα να σχηματίσει την εντύπωση ότι δεν τηρούνται τα εχέγγυα της αντικειμενικής αμεροληψίας του Δικαστηρίου με τη συμμετοχή του Δικαστή κ. Σαββίδη.

20

25

Με κριτήριο τις αντιλήψεις του μέσου συνετού ανθρώπου, κρίνεται ότι αυτός θα μπορούσε εύλογα να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Δικαστής κ. Σαββίδης δε δικαιούται να παρακαθήσει ως μέλος του Δικαστηρίου.

30

Συνεπώς αποφασίστηκε ότι ο Δικαστής κ. Σαββίδης πρέπει να αποκλεισθεί από τη σύνθεση του Δικαστηρίου.

Εκδίδεται κατά πλειοψηφία απόφαση για αποκλεισμό του Δικαστή κ. Σαββίδη από τη σύνθεση του Δικαστηρίου.

35

Το Ανώτατο Δικαστήριο, εξέδωσε κατά μειοψηφία, απόφαση με αποτέλεσμα αντίθετο με το πιο πάνω. Η απόφαση εξεδόθη από το Δικαστή κ. Στυλιανίδη, συμφωνούντων των Δικαστών κ.κ. Μαλαχτού, Κούρη και Πογιατζή. Το πλήρες κείμενό της δημοσιεύεται αυτούσιο, κατωτέρω.

40

Διαταγή ως ανωτέρω.

Αναφερόμενες υποθέσεις:

5 *President of the Republic v. House of Representatives (1985) 3(B) C.L.R. 1501,*

President of the Republic v. House of Representatives (1986) 3(B) C.L.R. 1439,

10 *Vassiliades v. Vassiliades XVIII Part 1, 10,*

Vrakas and Another v. Republic (1973) 2 C.L.R. 139,

Hadjicosta v. Anastasiades (1982) 1 C.L.R. 296,

15 *Economides and Another v. Police (1983) 2 C.L.R. 301,*

Kritiotis v. Municipality of Paphos (1983) 3(B) C.L.R. 1460,

20 *Makrides v. Republic (1984) 3(A) C.L.R. 304,*

Xiros v. Republic (1984) 3(B) C.L.R. 1476,

Psaras (1985) 1 C.L.R. 561,

25 *Psaras (1985) 1 C.L.R. 604,*

Republic v. Demetriades (1977) 3 C.L.R. 213,

30 *Razis and Another v. Republic (1983) 3(A) C.L.R. 309.*

Αίτηση.

35 Αίτηση από τους αιτητές για την εξαίρεση από τη σύνθεση του Δικαστηρίου του Δικαστή Α. Σαββίδη με το αιτιολογικό ότι αυτός είχε διατελέσει Πρόεδρος της “Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για τον Εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου”.

40 *Κ. Χρυσστομίδης με Μ. Κλεόπα, για Α. Τριανταφυλλίδη, για τους Αιτητές.*

Μ. Χριστοφίδης με Μ. Παπαπέτρου, για τους Καθ' ων η αίτηση.

Μ. Τριανταφυλλίδης, Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας

με Α. Λουκαΐδη, Βοηθό Γενικό Εισαγγελέα, Α. Παπασάββα, Ανώτερο Δικηγόρο της Δημοκρατίας και Τ. Πολυχρονίδου, Δικηγόρο της Δημοκρατίας, ως *amicus curiae*.

Cur. adv. vult. 5

Α. Ν. ΛΟΥΖΟΥ, Π.: Η απόφαση την οποία θα απαγγείλω αποτελεί την απόφαση των Δικαστών Α. Λούζου Π., Δημητριάδη, Πικίη, Παπαδόπουλου, Χρυσοστομή, Νικήτα και Αρτεμίδη.

10

Η Ιερά Σύνοδος της Αυτοκεφάλου Αγιωτάτης Ορθοδόξου και Αποστολικής Εκκλησίας της Κύπρου με την προσφυγή επιδιώκει την κήρυξη του περί Πρώτης Τροποποίησης του Συντάγματος Νόμου του 1989 (Νόμος Αρ. 95 του 1989), ως άκυρο και χωρίς νομικό αποτέλεσμα, για το λόγο ότι θεσπίστηκε σε αντίθεση και είναι ασύμφωνος με τις διατάξεις των Άρθρων 111 και 182.2 και 3 του Συντάγματος και κατά ακολουθία τις διατάξεις του Άρθρου 179 του Συντάγματος που θεμελιώνει το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας ως τον υπέρτατο Νόμο της Πολιτείας.

15

20

Η Βουλή των Αντιπροσώπων με την ένστασή της αμφισβητεί το δικαίωμα των αιτητών να προσφύγουν βάσει των διατάξεων του Άρθρου 139, για το λόγο ότι δεν εμπίπτουν στην κατηγορία προσώπων, οργάνων ή αρχών που νομιμοποιούνται να προσφύγουν στο Ανώτατο Δικαστήριο, βάσει των διατάξεων του άρθρου αυτού του Συντάγματος. Ως προς την ουσία του θέματος, η θέση τους είναι ότι ο Νόμος δε βρίσκεται σε αντίθεση με καμιά από τις διατάξεις του Συντάγματος που στοιχειοθετούν την αίτηση. Ο Νόμος ψηφίστηκε, όπως διακηρύσσεται στην παράγραφο (β) της ένστασης "μέσα στα πλαίσια της αρμοδιότητας της (Βουλής) και των συνταγματικών και αναφαίρετων εξουσιών της".

25

30

Το κύριο θέμα που εγείρεται προς συζήτηση, πάνω στο οποίο επιδιώκεται η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου, είναι κατά πόσον ο Νόμος Αρ. 95 του 1989 ψηφίστηκε κατά παράβαση ή αντίθετα με τις συνταγματικές διατάξεις που διέπουν και ρυθμίζουν την τροποποίηση των προνοιών μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος. Το θέμα θα αποφασιστεί δεδομένου ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις του Άρθρου 139, κατά πόσο δηλαδή νομιμοποιούνται οι αιτητές να προσφύγουν στο Ανώτατο Δικαστήριο.

35

40

Σε προγενέστερη αίτηση των αιτητών - Αίτηση Αριθμός 3/89 - ηγέρθη θέμα αποσαφήνισης των διατάξεων του Άρθρου 182.3 του Συντάγματος σε συσχετισμό με το Νόμο Αρ. 95 του 1989. Πριν την έναρξη της συζήτησης της Αίτησης 3/89, οι αιτητές

γνωστοποίησαν στο Δικαστήριο την πρόθεσή τους να εγείρουν ένσταση στη συμμετοχή των Δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου, Σαββίδη και Χατζητσαγγάρη, για το λόγο ότι μετείχαν στη Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή για τον Εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου και για το περιεχόμενο της έκθεσής τους που αποτέλεσε το βάθρο για τη θέσπιση του Νόμου Αρ. 95 του 1989, όπως προκύπτει από την έκθεση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Νομικών. Οι Δικαστές Σαββίδης και Χατζητσαγγάρης δε μετείχαν στη σύνθεση του Δικαστηρίου που έκρινε την Αίτηση 3/89. Το πρακτικό του Δικαστηρίου πάνω στο θέμα αυτό αναφέρει τα εξής:

"Δικαστήριο: Την υπόθεση αυτή λόγω της σπουδαιότητός της θα την πάρει η Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου, η οποία απαρτίζεται αυτή τη στιγμή από 11 από τους δικαστές, δύο από τους δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου ο δικαστής κ. Σαββίδης και ο δικαστής κ. ΧΤσαγγάρης εξήτησαν να εξαιρεθούν, διότι ήταν ο ένας Πρόεδρος και ο άλλος μέλος μιας Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής, η οποία μελέτησε και προέβη σε εισηγήσεις σχετικά με το Οικογενειακό Δίκαιο. Και τώρα μια και είναι ορισμένη η υπόθεση για οδηγίες, θα θέλαμε να ακούσουμε την πλευρά των αιτητών αν έχει να κάμει οποιαδήποτε εισήγηση ή αν ζητά οποιοδήποτε οδηγίες πρώτα."

Παρόμοια πρόθεση να εγείρουν ένσταση στη συμμετοχή των δύο Δικαστών γνωστοποίησαν στο Δικαστήριο και στην παρούσα προσφυγή πριν την έναρξη της ακροάσεως. Η πρόθεση να εγερθεί ένσταση στη συμμετοχή Δικαστών ορθά εκδηλώθηκε εξαρχής, λαμβάνοντας υπόψη την αρχή ότι ένσταση στη σύνθεση του Δικαστηρίου πρέπει να εγείρεται με την πρώτη δυνατή ευκαιρία.

Ο Δικαστής Χατζητσαγγάρης, με δήλωσή του που κατατέθηκε στο Δικαστήριο, γνωστοποίησε ότι δε θα μετάσχει στη σύνθεση του Δικαστηρίου για τους ίδιους λόγους που δεν μετείχε στην ακρόαση της Αίτησης 3/89.

Κατά την έναρξη της διαδικασίας, οι αιτητές ήγειραν ένσταση στη συμμετοχή του κ. Σαββίδη στη σύνθεση του Δικαστηρίου. Η συμμετοχή του, υποστήριξαν, θα παραβίαζε την αρχή της εμφάνισης της αμεροληψίας του Δικαστηρίου, λαμβάνοντας υπόψη τις θέσεις και απόψεις που υιοθετούνται και προβάλλονται με έμφαση στην έκθεση της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για τον Εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου, της οποίας ο κ. Σαββίδης ήταν ο Πρόεδρος και την οποία είχε συντάξει. Επίσης υπέδειξαν

ότι δε μετείχε στην εκδίκαση της Αίτησης 3/89. Ταυτόχρονα τόνισαν ότι την υποκειμενική αμεροληψία του κ. Σαββίδη και την προσήλωσή του στα δικαστικά του καθήκοντα δεν την αμφισβητούν με οποιοδήποτε τρόπο. Το κριτήριο όμως, όπως εισηγήθηκαν, για την τήρηση της αρχής της εμφάνισης της αμεροληψίας του Δικαστή είναι αντικειμενικό με μέτρο το μέσο συνετό άνθρωπο. Σύμφωνα με την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην υπόθεση **Πρόεδρος της Δημοκρατίας v. Βουλής των Αντιπροσώπων** (1985) 3 Α.Α.Δ. 1501, μετά την έγερση ένστασης στη συμμετοχή Δικαστή στη σύνθεση του Δικαστηρίου, το θέμα αποφασίζεται δικαστικά. 5 10

Η ένσταση των αιτητών αντικρούσθηκε από τους δικηγόρους της Βουλής με το σκεπτικό ότι το περιεχόμενο της έκθεσης αποτελεί έκφραση επιστημονικής άποψης για νομικά θέματα, η οποία δεν μπορεί ποτέ να αποτελέσει κώλυμα για τη συμμετοχή Δικαστών στη σύνθεση του Δικαστηρίου. Οι Δικαστές όπως και κάθε άλλος άνθρωπος, υποστήριξαν, λειτουργούν στον κοινωνικό χώρο και περιορισμός του δικαιώματος έκφρασης επιστημονικής γνώμης πάνω σε νομικά θέματα θα δημιουργούσε απαράδεχτο περιορισμό αυτής τούτης της ελεύθερης έκφρασης των Δικαστών, όπως κατοχυρώνεται στο Άρθρο 19 του Συντάγματος. 15 20

Ο Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας που παρουσιάστηκε ως *amicus curiae*, πρόβαλε παρόμοιες θέσεις συμφωνώντας με την εισήγηση του κ. Χριστοφίδη, ότι η θέση, η οποία διατυπώνεται στην έκθεση, ότι είναι ευχερής η τροποποίηση προνοιών του Συντάγματος, που αφορούν αποκλειστικά την Ελληνική κοινότητα χωρίς τη συμμετοχή των Τούρκων Βουλευτών, αποτελεί "αντίλαλο" της απόφασης της πλειοψηφίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου, **Πρόεδρος της Δημοκρατίας v. Βουλής των Αντιπροσώπων** (1986) 3 Α.Α.Δ. 1429, παρόλο που δε γίνεται συγκεκριμένα αναφορά σ' αυτή. 25 30

Ο Γενικός Εισαγγελέας έκαμε επίσης αναφορά στην πρακτική του Ανωτάτου Δικαστηρίου της 17ης Μαρτίου 1988, (όπως τροποποιήθηκε στις 21.7.89), για τον αυτοαποκλεισμό Δικαστών σε υποθέσεις που εμφανίζονται συγγενείς τους δικηγόροι, για να τονιστεί ότι η πρακτική αυτή δεν τυγχάνει εφαρμογής σε υποθέσεις που εκδικάζονται από την Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Η σύνθεση της Ολομέλειας αποκλείει, όπως εισηγήθηκε, εκ προοιμίου, οποιαδήποτε εμφάνιση έλλειψης αμεροληψίας του Δικαστηρίου. 35 40

Εξετάσαμε με μεγάλη προσοχή το θέμα το οποίο έχει εγερθεί

και συζητηθεί. Οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματά μας είναι τα εξής:

5 1. Χαιρόμαστε διότι δεν έχει αμφισβητηθεί η αμεροληψία του Δικαστή κ. Σαββίδη, υποκειμενικά κρινόμενη. Η διαπίστωση αυτή όμως δε λύει το πρόβλημα που έχει ανακύψει για το λόγο ότι η αμεροληψία στη σύνθεση του Δικαστηρίου έχει δύο στοιχεία:

10 (α) Την υποκειμενική αμεροληψία για την οποία δεν εγείρεται θέμα, και

(β) την εμφάνιση αμεροληψίας, θέμα το οποίο κρίνεται με βάση αντικειμενικά κριτήρια και με μέτρο τις αντιλήψεις του μέσου συντετού ανθρώπου.

15

2. Η κατάληξη σε δικαστικές αποφάσεις, καθώς και η διατύπωση των δικαστικών θέσεων και απόψεων σ' αυτές, δε δημιουργεί, όπως ορθά υποστηρίχθηκε, κώλυμα για τη συμμετοχή Δικαστή σε μεταγενέστερη διαδικασία στην οποία εγείρονται άμεσα ή έμμεσα παρόμοια θέματα προς εξέταση. (Βλέπε *Βασιλειάδης ν. Βασιλειάδης* XVIII Α.Α.Δ. 10, *Βρακάς και Άλλος ν. Της Δημοκρατίας* (1973) 2 Α.Α.Δ. 139, *Χατζηκώστας ν. Αναστασιάδη* (1982) 1 Α.Α.Δ. 296, *Οικονομίδης και Άλλος ν. Αστυνομίας* (1983) 2 Α.Α.Δ. 301, *Ραζής και Άλλος ν. Της Δημοκρατίας* (1983) 3 Α.Α.Δ. 309, *Κρητιώτης ν. Δήμον Πάφου* (1983) 3 Α.Α.Δ. 1460, *Μακρίδης ν. Δημοκρατίας* (1984) 3 Α.Α.Δ. 304, *Ξηρός ν. Της Δημοκρατίας* (1984) 3 Α.Α.Δ. 1476, Αίτηση στην υπόθεση *Ψαρά* (1985) 1 Α.Α.Δ. 561, Αίτηση *Ψαρά* (1985) 1 Α.Α.Δ. 604.)

30 Δικαστικές αποφάσεις, τόσο το δεσμευτικό μέρος όσο και οι παρατηρήσεις, μπορεί να αναθεωρηθούν όπως συχνά συμβαίνει σε μεταγενέστερες αποφάσεις του Δικαστηρίου.

35 Άλλωστε η Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου δε δεσμεύεται ανστηρά από προηγούμενες αποφάσεις της. (Βλέπε *Δημοκρατία ν. Δημητριάδης* (1977) 3 Α.Α.Δ. 213.) Θεωρούμε χρήσιμο να αναφέρουμε το πιο κάτω απόσπασμα από την υπόθεση *Ραζής και Άλλος ν. Της Δημοκρατίας* (1983) 3 Α.Α.Δ. 309 στη σελ. 311, "Η διατύπωση δικαστικής άποψης, κατά τη γνώμη μου, δεν πρέπει να εμποδίζει το Δικαστή να επιληφθεί του ίδιου νομικού σημείου ή σημείων σε μεταγενέστερη υπόθεση, είτε το θέμα εγείρεται μεταξύ των ιδίων ή άλλων διαδίκων και στην πραγματικότητα, δεν αισθάνομαι ότι αποκλείομαι από του να επιληφθώ της παρούσας προσφυγής. Επομένως, θα προχωρήσω στην ακρόασή της. Εάν

ίσχυε αντίθετη άποψη, σε τέτοια περίπτωση δε θα υπήρχαν Δικαστές διαθέσιμοι να εκδικάζουν υποθέσεις, διότι επανειλημμένα τα ίδια νομικά σημεία εγείρονται για εκδίκαση από τα Δικαστήρια Εν πάση περιπτώσει υπάρχει η περαιτέρω διασφάλιση με το δικαίωμα της Έφεσης στην Ολομέλεια από την απόφαση την οποία θα εκδώσω στην υπόθεση αυτή.” Πέραν όμως αυτού δε δημιουργείται κάλυμα για τη συμμετοχή Δικαστή λόγω έκφρασης νομικών θέσεων και απόψεων έξω από το Δικαστήριο, οι οποίες αποτελούν προσφορά στην ανάπτυξη του δικαίου.

3. Οι θέσεις και απόψεις που διατυπώνονται στην Έκθεση της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής δεν περιορίζονται στη διατύπωση νομικών θέσεων. Η Επιτροπή, αφού άκουσε τις απόψεις κοινωνικών παραγόντων και “σωρεία εισηγήσεων που υποβλήθηκαν από πολιτικές και άλλες οργανώσεις” υιοθέτησε μεταξύ άλλων την πιο κάτω θέση αναφορικά με την τροποποίηση του Άρθρου 111 του Συντάγματος, “Η τροποποίηση του Άρθρου 111 κρίνεται απαραίτητη. Η αποστέρηση από την Πολιτεία δικαιοδοσίας να νομοθετεί και να ρυθμίζει όλα τα θέματα που αφορούν τις γαμικές θέσεις και το διαζύγιο είναι απαράδεκτη”.

Από τις πιο πάνω θέσεις προκύπτει, ότι ο Πρόεδρος και τα Μέλη της Επιτροπής έκριναν -

(α) Ότι η τροποποίηση του Άρθρου 111 είναι απαραίτητη ως θέμα κοινωνικής και πολιτειακής διάρθρωσης και

(β) Η τήρηση των υφιστάμενων συνταγματικών διατάξεων στο θέμα είναι, κατά το χαρακτηρισμό τους, απαράδεκτη.

Και το ερώτημα το οποίο πρέπει να απαντήσουμε, είναι κατά πόσον ο μέσος συνेतός πολίτης ο οποίος ενημερώνεται για τις θέσεις αυτές και επιπρόσθετα γνωρίζει ότι ο Δικαστής κ. Σαββίδης, δε μετείχε στη σύνθεση του Δικαστηρίου στην εκδίκαση της Αίτησης 3/89, όπως αναφέρεται στο πρακτικό του Ανωτάτου Δικαστηρίου της 6ης Ιουλίου, 1989, θα μπορούσε εύλογα να σχηματίσει την εντύπωση ότι δεν τηρούνται τα εχέγγυα της αντικειμενικής αμεροληψίας του Δικαστηρίου με τη συμμετοχή του Δικαστή κ. Σαββίδη. Η σημασία της εμφάνισης της αμεροληψίας του Δικαστηρίου συνοψίζεται κατά τρόπο θαυμαστό στο Σύγγραμμα του Δικαστή Devlin “Ο Δικαστής” σελ. 3 ως εξής (σε μετάφραση από τα Αγγλικά):

“Η προσφορά του Δικαστή στην κοινωνία είναι να άρει το

5 αίσθημα της αδικίας. Για να εξυτηρηθεί το σκοπό αυτό χρει-
άζεται μια ουσιαστική αρετή την αμεροληψία του και μετά την εμφάνιση αμεροληψίας. Τοποθετώ την υποκειμενική αμεροληψία πριν την εμφάνιση γιατί χωρίς αυτή, η εμφάνιση ότι απονέμεται η δικαιοσύνη δεν θα είχε κανένα νόημα ούτε θα άντεχε στο χρόνο. Όμως από τη σκοπιά της κοινωνικής προσφοράς το πιο σημαντικό είναι η εμφάνιση. Ο Δικαστής που δίνει τη σωστή απόφαση, χωρίς όμως να συνυπάρχουν τα εξωτερικά γνωρίσματα αντικειμενικότητας, μπορεί να πράττει θεάρεστο έργο
10 αλλά δεν εξυτηρεί την ανθρωπίνη δικαιοσύνη.”

15 Με κριτήριο τις αντιλήψεις του μέσου συνετού ανθρώπου κρίνουμε ότι θα μπορούσε εύλογα να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Δικαστής κ. Σαββίδης δε δικαιούται να παρακαθήσει ως μέλος του Δικαστηρίου.

Συνελπώς καταλήγουμε ότι ο Δικαστής κ. Σαββίδης πρέπει να αποκλεισθεί από τη σύνθεση του Δικαστηρίου.

20 ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ, Δ.: Η παρούσα είναι απόφαση των Δικαστών Γ. Μαλαχτού, Α. Κούρη, Ι. Πογιατζή και εμένα.

25 Το ζήτημα που εγείρεται στο παρόν στάδιο είναι η συμμετοχή του Δικαστή Λουκή Σαββίδη στη Σύνθεση της Ολομέλειας του Δικαστηρίου που θα εκδικάσει την παρούσα προσφυγή.

30 Με άτυπη αίτησή τους ημερομηνίας 4 Ιανουαρίου, 1990, οι αιτητές στην παρούσα προσφυγή ζήτησαν την εξαίρεση από τη Σύνθεση του Δικαστηρίου των Δικαστών Λουκή Σαββίδη και Χρ. Κατζητσαγγάρη. Αναφορικά με τους λόγους της αιτούμενης εξαίρεσης, οι αιτητές ισχυρίζονται τα εξής:

35 “Σύμφωνα με τις οδηγίες μας, οι Έντιμοι Δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου κ.κ. Λουκής Σαββίδης και Χριστόφορος Χ’Τσαγγάρης έχουν διατελέσει μέλη της ‘Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για τον Εκσυγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου’, ο μεν κ. Σαββίδης, ως Πρόεδρος, ο δε κ. Χ’Τσαγγάρης, ως μέλος της εν λόγω Επιτροπής.

40 Η εν λόγω Επιτροπή εξέδωσε το πόρισμά της τον Ιανουάριο 1987 και στις σελίδες 17 και 18, που επισυνάπτουμε, από το πρώτο μέρος κάτω από τον τίτλο ‘Έκθεση Προέδρου της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για το Οικογενειακό Δίκαιο’, λαμβάνει σαφή θέση πάνω στα εγείρομενα στην πα-

ρούσα διαδικασία νομικά σημεία, που αφορούν τα άρθρα 111 και 182 του Συντάγματος.

Ενώ δηλώνουμε απερίφραστα ότι η ακεραιότητα του χαρακτήρα και της δικαστικής τους συνείδησης είναι αναμφίβολη, υποβάλλουμε εν τούτοις ευσεβάστως, ότι οι πιο πάνω αναφερόμενοι Έντιμοι Δικαστές κ.κ. Λουκής Σαββίδης και Χριστόφορος Χ'Τσαγγάρης κωλύονται από του να λάβουν μέρος στην εκδίκαση της Προσφυγής, δεδομένου ότι έχουν ήδη εκφέρει σαφείς απόψεις πάνω στα εγείρομενα θέματα, όπως αναφέρεται πιο πάνω. Η δικαιοσύνη δεν πρέπει μόνο να απονέμεται αλλά και να φαίνεται πως απονέμεται πασίδηλα και πέραν κάθε αμφιβολίας και να μη δίδονται εντυπώσεις για το αντίθετο στο κοινό.”

Ο δικαστής Χριστόφορος Χατζητσαγγάρης δε συμμετέχει στη Σύνθεση του Δικαστηρίου γιατί, όπως ο ίδιος αναφέρει σε σχετική γραπτή δήλωσή του, ως μέλος της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Οικογενειακού Δικαίου, έχει “ήδη εκφράσει συγκεκριμένες απόψεις πάνω στο θέμα της συνταγματικότητας που περιέχονται στην ίδια την έκθεση”. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο, ο Δικαστής Σαββίδης δε συμμετείχε στη Σύνθεση του Δικαστηρίου που είχε εκδικάσει την Αίτηση Αρ. 1/89 που είχαν καταχωρίσει οι ίδιοι αιτητές, αλλά ο ίδιος δήλωσε, ότι η οικειοθελής μη συμμετοχή του στην τότε Σύνθεση του Δικαστηρίου δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη του, κώλυμα στη συμμετοχή του στη Σύνθεση του Δικαστηρίου στην παρούσα διαδικασία.

Πάνω στο θέμα που έχει εγερθεί, ακούστηκαν οι απόψεις και εισηγήσεις των ευπαίδευτων δικηγόρων των αιτητών και των καθ' ων η αίτηση, ως και εκείνες του Έντιμου Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας ο οποίος αγόρευσε ως *amicus curiae*.

Ο κ. Χρυστοστομίδης, εκ μέρους των αιτητών, επέσυρε ιδιαίτερα την προσοχή μας στο περιεχόμενο των σελ. 17 και 18 της Έκθεσης του Προέδρου της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για το Οικογενειακό Δίκαιο που δημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο του 1987 και αφού τόνισε ότι η ακεραιότητα του χαρακτήρα και της δικαστικής συνείδησης όπως και η πλήρης αμεροληψία του Δικαστή Λουκή Σαββίδη είναι αναμφίβολες, υπέβαλε ότι το αντικειμενικό κριτήριο της ύπαρξης ικανοποιητικών εγγυήσεων που να αποκλείουν κάθε δικαιολογημένη εντύπωση για έλλειψη αμεροληψίας δεν πληρούνται, και κατά συνέπεια ο κ. Σαββίδης πρέπει να εξαιρεθεί. Περιορίσει, εν τούτοις, ρητά την ένστασή του κατά της συμμετοχής του κ. Σαββίδη

στην πιθανότητα ο Δικαστής αυτός να έχει ήδη προαποφασίσει τα εγειρόμενα νομικά θέματα. Πιο συγκεκριμένα, ο κ. Χρυσοστομίδης στην αγόρευσή του είτε επί του προκειμένου τα εξής:

5 “Η αίτηση είναι σαφώς διατυπωμένη, η επιχειρηματολογία μου πιστεύω ήτο σαφής, εκείνο που επιθυμούμε είναι η αποφυγή εσφαλμένων εντυπώσεων, ότι το Ανώτατο Δικαστήριο κατά τη σύνθεσή του αποτελείτο από Δικαστές, ένα Δικαστή, ο οποίος πιθανόν να έχει ήδη προαποφασίσει.
10 Υπόθεση προαποφασίσεως όχι οτιδήποτε άλλο.”

Είναι βασική αρχή δικαίου θεμελιώδους σημασίας ότι η δικαιοσύνη όχι μόνο πρέπει να απονέμεται αλλά και να φαίνεται ότι απονέμεται.

15 Δικαστής δεν εξαιρείται ανάλογα με τις επιθυμίες των διαδίκων, οι οποίοι δε δικαιούνται να καθορίζουν τη Σύνθεση του Δικαστηρίου.

20 Το κριτήριο είναι αν υπάρχει δικαιολογημένη εντύπωση προκατάληψης στο νου του μέσου χέφρωνα πολίτη ο οποίος γνωρίζει όλα τα γεγονότα.

25 Στην υπόθεση *Delcourt* [1970] Series “A”, No. 11, το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης τόνισε ότι σε μία Δημοκρατική κοινωνία, το δικαίωμα της ανεπηρέαστης απονομής της δικαιοσύνης από ανεξάρτητο, αμερόληπτο και αρμόδιο Δικαστήριο είναι υψίστης σπουδαιότητας. Ο τρόπος εφαρμογής της αρχής αυτής όμως εξαρτάται από τα
30 ειδικά χαρακτηριστικά κάθε διαδικασίας.

Στην υπόθεση *Piersack*, Series “A”, No. 53, το ίδιο Δικαστήριο είπε ότι ο τρόπος απονομής της δικαιοσύνης πρέπει να εμπνέει εμπιστοσύνη στο κοινό σε μία Δημοκρατική πολιτεία.

35 Έχει αποφασιστεί ότι η έκφραση γνώμης και διατύπωση θέσης πάνω σε νομικά ζητήματα από Δικαστή σε δικαστική απόφαση, δεν αποτελεί κώλυμα για τον ίδιο Δικαστή να επιληφθεί υπόθεσης μεταξύ των ίδιων ή άλλων διαδίκων, στην οποία εγείρεται το ίδιο νομικό ζήτημα (*Razis and Another v. Republic* (1983) 3 C.L.R. 309, στη σελ. 311, από τον κ. Α. Λοΐζου, Δικαστή όπως ήταν τότε).

Επιπρόσθετα, η έκφραση από Δικαστή γνώμης ή θέσης πάνω σε οποιοδήποτε νομικό θέμα, εκτός δικαστικής διαδικασίας, δεν απο-

τελεί κώλυμα για συμμετοχή Δικαστή στη Σύνοψη Δικαστηρίου για ακρόαση υπόθεσης, στην οποία εγείρεται το ίδιο νομικό ζήτημα.

Η προσφυγή των αιτητών βασίζεται πάνω στο Άρθρο 139 του Συντάγματος. Τα θέματα που εγείρονται είναι συνταγματικά - νομικά.

Το ουσιώδες μέρος του Άρθρου 139 προβλέπει ότι το Δικαστήριο:

“... αποφασίζει οριστικώς και αμετακλήτως επί πάσης προσφυγής αφορώσης σύγκρουσιν ή αμφισβήτησιν εξουσίας ή αρμοδιότητος εγειρομένης μεταξύ της Βουλής των Αντιπροσώπων και των Κοινοτικών Συνελεύσεων ή εκατέρας αυτών, ως και μεταξύ οιασδήποτε οργάνων ή αρχών της Δημοκρατίας.”

Η πλειοψηφία του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην απόφαση **Πρόεδρος της Δημοκρατίας ν. Βουλής των Αντιπροσώπων** (1986) 3 C.L.R. 1439 είπε:

“5. Το Ανώτατο Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι λόγοι που προβάλλονται για τις τροποποιήσεις, με τον υπό κρίση Νόμο, των Άρθρων 63 και 66 του Συντάγματος, όσον σοβαροί και αν είναι, δεν είναι, υπό τις παρούσες συνθήκες στην Κύπρο, επιτακτικότεροι της υπέρτατης πολιτειακής ανάγκης να μην τροποποιηθούν τα εν λόγω Άρθρα 63 και 66, οι πρόνοιες των οποίων αφορούν και τις δύο κοινότητες, χωρίς τη συμμετοχή Βουλευτών και των δύο κοινοτήτων στην ψήφιση του υπό κρίση Νόμου, όπως απαιτείται από την παράγραφο 3 του Άρθρου 182 του Συντάγματος εν σχέσει με τροποποίηση μη θεμελιωδών Άρθρων του Συντάγματος.”

Η Έκθεση της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για τον Εκουγχρονισμό του Οικογενειακού Δικαίου έγινε τον Ιανουάριο του 1987. Στη σελ. 18 γράφει:

“Το άρθρο 111 του Συντάγματος δεν αποτελεί θεμελιώδες άρθρο και κατά συνέπεια μπορεί να τροποποιηθεί με τη διαδικασία που προνοεί το Σύνταγμα. Κατά τη γνώμη της Επιτροπής, η απουσία των Τουρκοκυπρίων βουλευτών και η μη συμμετοχή τους στις εργασίες της Βουλής δεν αποτελούν κώλυμα για την τροποποίησή του, με απόφαση πλειοψηφίας των 2/3 Ελληνοκυπρίων βουλευτών, για τους πιο κάτω λόγους:

5 (α) Το άρθρο 111 αφορά και αναφέρεται μόνο σε Ελληνορθόδοξους ή άλλους χριστιανούς και ουδεμία σχέση έχει με τους Τουρκοκυπρίους ή τους Οθωμανούς ούτε επηρεάζει τη θέση ή τα δικαιώματα της Τουρκοκυπριακής κοινότητας που κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα.

10 (β) Οι Τουρκοκύπριοι έχουν ήδη καταργήσει τη δικαιοδοσία των Θρησκευτικών Δικαστηρίων και μεταβιβάσει τη δικαιοδοσία σε γαμικές διαφορές στα πολιτικά δικαστήρια. Έχουν επίσης υιοθετήσει το θεσμό του πολιτικού γάμου. Πώς λοιπόν θα μπορούσαν να φέρουν ένσταση για παράμοια μεταβίβαση της δικαιοδοσίας από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια στα πολιτικά και από την εκκλησία στο κράτος;”

15 Στην εισαγωγή της παραγράφου που αναφέρονται τα πιο πάνω (βλ. σελ. 17) διαβάζουμε:-

20 “Η τροποποίηση του άρθρου 111 κρίνεται απαραίτητη. Η αποστέρηση από την πολιτεία δικαιοδοσίας να νομοθετεί και να ρυθμίζει όλα τα θέματα που αφορούν τις γαμικές σχέσεις και το διαζύγιο είναι απαραίδεκτη.”

25 Στα αποσπάσματα της Έκθεσης της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής, στα οποία ο κ. Χρυσόστομίδης έχει επισύρει την προσοχή μας, περιέχονται κρίσεις και εισηγήσεις του Προέδρου της - Δικαστή Λουκή Σαββίδη - που αποτελούν, είτε έκφραση νομικής γνώμης αναφορικά με τη δυνατότητα τροποποίησης του Άρθρου 111 του Συντάγματος, κατά τρόπο που να συνάδει με το Σύνταγμα, έστω και με την απουσία των Τούρκων Βουλευτών, είτε έκφραση γνώμης αναφορικά με την αναγκαιότητα κατάργησης ή τροποποίησης για λόγους κοινωνικούς ή άλλους του Άρθρου 111 του Συντάγματος.

35 Η γνώμη του κ. Σαββίδη στην Έκθεση για το θέμα της τροποποίησης του Άρθρου 111 του Συντάγματος ήταν η ηχώ της παραγράφου 5 της γνωμάτευσης της πλειοψηφίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου στην Αναφορά 1/86, της οποίας ήταν Μέλος. Η Απόφαση στην Αίτηση 3/89 στις 29 Δεκεμβρίου, 1989, ότι μέρος της πιο πάνω παραγράφου δεν αποτελούσε απαραίτητο μέρος του σκεπτικού της Γνωμάτευσης για το θέμα που αποφασίστηκε στην Αναφορά 1/86 και ως εκ τούτου δεν είναι δεσμευτικό, δεν επηρεάζει το γεγονός ότι η πιο πάνω παράγραφος 5 ήταν έκφραση γνώμης της πλειοψηφίας επί του θέματος.

40 Το επίδικο θέμα θα πρέπει να αποφασιστεί μέσα στα πλαίσια

των επιδίκων θεμάτων που εγείρονται στην παρούσα προσφυγή, η οποία εδράζεται στο Άρθρο 139 του Συντάγματος και τα οποία περιορίζονται στην ισχυριζόμενη από τους αιτητές σύγκρουση εξουσίας ή αρμοδιότητας μεταξύ της Βουλής των Αντιπροσώπων και των αιτητών που προκύπτει από την ψήφιση από τη Βουλή των Αντιπροσώπων του Νόμου Αρ. 95/89 χωρίς τη χωριστή πλειοψηφία των 2/3 των Τουρκοκυπρίων Βουλευτών. 5

Τα θέματα που εγείρονται είναι, όπως ορθά τονίζουν οι αιτητές στην αίτηση εξαίρεσης, αποκλειστικά νομικής φύσεως. Ούτε το απαράδεκτο της συνέχισης της κατάστασης που καθιέρωσε το Άρθρο 111, ούτε το επιθυμητό ή μη της κατάργησης ή τροποποίησής του είναι θέματα που εγείρονται στην προσφυγή. 10

Με βάση τις νομικές αρχές που έχουμε εκθέσει, η έκφραση γνώμης επί νομικών ζητημάτων δεν αποτελεί κώλυμα για συμμετοχή Δικαστή στην εκδίκαση υπόθεσης, στην οποία εγείρονται τα ίδια νομικά ζητήματα. 15

Το Δικαστήριο πρόσθετα αποτελείται από 12 Δικαστές. Το Δικαστήριο ακούει τις αγορεύσεις και εισηγήσεις των διαδίκων και η αρχή που έχει τεθεί στην υπόθεση **Razis** ικανοποιείται πλήρως. 20

Το μέρος της Έκθεσης, το οποίο δεν αναφέρεται σε έκφραση γνώμης πάνω σε νομικό ζήτημα, δεν είναι τέτοιας φύσεως που να μπορεί να δίδει την εντύπωση ότι υπάρχει πραγματική πιθανότητα προκατάληψης από τον κ. Σαββίδη, κάτω από τις περιστάσεις της Κυπριακής κοινωνίας, της λειτουργίας των Δικαστηρίων και της Σύνθεσης του Ανωτάτου Δικαστηρίου. 25

Για όλα τα πιο πάνω, δεν συντρέχει λόγος εξαίρεσης του Δικαστή κ. Σαββίδη από τη Σύνθεση του Δικαστηρίου στην παρούσα υπόθεση. 30

Διαταγή ως ανωτέρω. 35